

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 378.147.111(477)

В. В. КУЗЬМІН, М. О. ГОРОДЬКО

НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розкрито загальну картину науково-практичного забезпечення інклюзивної освіти в навчальних закладах, виявлено технологічне наповнення інклюзивних програм. Зокрема, вирішено важливі наукові завдання: проаналізовано галузі науки, які досліджують аспекти технологій інклюзивного навчання в навчальних закладах різних типів; визначено внесок вітчизняної соціології в технологічне забезпечення інклюзивного навчання.

Ключові слова: інклюзивна освіта, програма, соціальна технологія.

Інклюзивна освіта в Україні набуває розвитку та перебуває на етапі свого становлення. Виходячи із специфічних особливостей осіб, які мають бажання просуватись щаблями соціальної ієрархії, держава створює умови для їх освіти, виховання й самореалізації в різних сферах життєдіяльності суспільства. Українська наукова думка не стоїть осторонь від проблем розробки проектів та програм з підтримки специфічного контингенту учнівської й студентської молоді, навпаки, створює основи для їх інтеграції в структуру суспільства та подальшої адаптації й соціалізації в цілому.

На сьогодні існує потреба у висвітленні загальної картини наукового забезпечення інклюзивної освіти в навчальних закладах, виявленні окремих аспектів технологічного наповнення інклюзивних програм, виділенні галузей науки, які надають найбільш значущу підтримку соціалізації специфічного контингенту учнівської та студентської молоді.

Мета статті – на основі дослідження наукових джерел виявити технологічне наповнення інклюзивних програм у навчальних закладах.

Визначення технологічного наповнення інклюзивних програм у навчальних закладах ставить перед нами такі завдання:

- використовуючи міжгалузевий підхід, проаналізувати галузі науки, в яких досліджено аспекти технологій інклюзивного навчання в навчальних закладах різних типів;
- визначити внесок вітчизняної соціології в технологічне забезпечення інклюзивного навчання та визначити клієнтів, щодо яких розробляються й оновлюються технології інклюзивного навчання;
- визначити найбільш поширене технологічне наповнення інклюзивних програм у вітчизняних навчальних закладах.

Проблеми інклюзивної освіти дітей-сиріт відображено в працях А. Аблятипова, І. Артемчук, І. Гладченко, В. Шкуркіної, О. Дорогіна, О. Карпенко, М. Комісарик, С. Коношенко, Л. Кунгурцева, В. Москалюк, С. Нечай, В. Покась, В. Пушкар, О. Стратюк, К. Хлебцевич. Значний внесок у вивчення життєдіяльності клієнтів зробили О. Балакірева, Л. Волинець, З. Зайцева, А. Капська, Н. Комарова.

Більш дорослі категорії населення були розглянуті невеликою кількістю соціологів. Так, в українській науці окремі аспекти соціалізації та соціальної адаптації специфічного контингенту учнівської та студентської молоді висвітлювали О. Дікова-Фаворська (соціологічна концептуалізація освіти), Н. Гордієнко (соціалізація підлітків та молоді з особливими потребами), Г. Бурова (соціологічні аспекти життєвих стратегій), Н. Теплова (державне управління процесом соціалізації), В. Кузьмін (соціальні технології в соціалізації сиріт) тощо.

Розглядаючи процеси соціалізації членів різних специфічних соціальних груп, вітчизняні та зарубіжні автори створювали власні підходи до роботи з відповідними групами. Загальноприйнято вважати такі підходи технологіями, у випадку соціологічної науки – соціальними технологіями, а при їх системному розгляді – технологізацією.

Розвиток інклюзивної освіти розпочався за часів незалежності, за активної підтримки наукової громадськості, що мало на меті створення умов для здобуття дітьми та молоддю освіти, використання засобів виховання й самореалізації в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Український соціолог О. Скідін пропонував найважливіші різновиди робіт у технологіях виховної діяльності в закладах освіти подавати в такому вигляді (рис. 1).

Виховна робота вищого закладу освіти		
Соціальні технології		
Діагностування (Д)	Моделювання (М)	Прогнозування (П)
Основні види робіт		
1. Визначення критеріїв і відповідних рівнів організації виховної діяльності	1. Побудова моделей виховної роботи	1. Оцінювання ефективності можливих шляхів та форм подальшого розвитку певного спрямування роботи
2. Розпізнавання найбільш істотних дефектів роботи	2. Визначення кількісно-якісних меж моделі	2. Оцінювання ймовірності одержання результатів
3. Визначення причинно-наслідкових зв'язків дефектів	3. Розробка запропонованих механізмів і технологій побудови моделі	3. Дослідження динаміки соціального планування, програмування, проектування, управління

Рис. 1. Найважливіші види процедур та операцій у технологіях виховної діяльності (за О. Скідіним) [14; 15].

Соціальна технологія, на думку О. Скідіна, відрізняється від інших технологій наявністю алгоритмізованих, стандартизованих засобів і процедурних прийомів формування й реалізації соціальних програм, соціотехнологічних проектів. За допомогою соціальних технологій реалізується функція виявлення, розкриття, використання потенціалу соціальної структури освітньої організації за умов пошуку оптимального її функціонування за допомогою управлінського регулювання [11, с. 264].

Розглянемо соціально-технологічні та модельні напрацювання з роботи із сиротами. Вибір їх обмежений, проте установи соціального спрямування створювали інноваційні моделі соціальних послуг [6; 7; 11; 12] та технології соціальної роботи з випускниками професійно-технічних закладів – сиротами та особами, позбавленими батьківської опіки [10, с. 32–45].

Так, у межах проекту ОБСЄ “Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні” його автори створили та запустили пілотний проект щодо сприяння працевлаштуванню, вивчили сучасний стан ринку праці в Україні, профорієнтаційну складову, за результатами чого розроблено програму тренінгу, плани занять і проекти документації з організації стажування та подальшого працевлаштування сиріт після закінчення професійно-технічних навчальних закладів [8].

Досить новим для України є такий вид технологічної соціальної допомоги, як гейткіпінг (“кураторство”) – складна категорія соціальної роботи, яку можна розглядати як нову філософію, концепцію та механізм захисту й забезпечення прав дітей, що визначає засади прийняття рішень стосовно них на вищому рівні професійної компетентності, відображає нові підходи до реформування системи опіки над дітьми загалом і запобігання розміщенню їх в інтернатних закладах зокрема [6, с. 59].

Вітчизняні розробники моделі соціальної адаптації до самостійного життя в громаді дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вважають, що вихованцям у межах моделі мають бути забезпечені: можливості здобуття знань про безпечну поведінку, здоровий спосіб життя; права, можливості отримання допомоги щодо представництва інтересів у різних закладах, установах; можливість побудови та підтримання родинних стосунків; можливість вирішення кризових ситуацій; а також додатково: здобуття (або вдосконалення) навичок вирішення побутових проблем, пов’язаних із самообслуговуванням, веденням домашнього господарства, спілкуванням; отримання психологічної допомоги, допомоги в працевлаштуванні та матеріальної підтримки тощо [4, с. 110–111].

Автори моделі підготовки випускників інтернатних закладів до самостійного проживання передбачили такі основні послуги: сприяння соціальній адаптації до проживання в суспільстві; вивчення потреб дитини, складання плану догляду, інформування про ресурси, підтримка, перенаправлення до інших фахівців. Серед короткотермінових проблем дитини:

оформлення пакета документів, визначення статусу, закріплення житла. Науковці також вважають за необхідне приділяти увагу правовій освіті, захищати права та свободи, здійснювати профілактику протиправних дій, сприяти забезпеченню розвитку навичок із самообслуговування, безпечної роботи з технікою й обладнанням [7, с. 17–20].

На основі вивчення вітчизняного досвіду різних шкіл соціальної роботи, українськими науковцями було наведено перелік напрямів, на які рекомендують звернути увагу при організації технології роботи з клієнтом: соціально-демографічні характеристики клієнта; стадія життєвого циклу клієнта; проблеми, що турбують його; проблеми, що хвилюють соціального працівника; проблеми, що непокоять людей, які становлять оточення клієнта; прояви, ознаки, які зробили проблему або потреби клієнта такими, що їх було помічено; терміни, коли це було помічено; люди, які це помітили; події, обставини, які передували тому, що проблему або потреби клієнта помітили; основні особистісні стресові чинники, які заважають клієнтові нормально функціонувати, зумовлюють потребу соціальної допомоги; основні міжособистісні стресові чинники, які заважають клієнтові нормально функціонувати [10, с. 35–36].

Практика доводить, що найбільш результативна робота властива мультидисциплінарним командам, що спромоглися зібрати навколо конкретного випадку фахівців різного профілю: організаторів, соціальних педагогів, психологів, медиків, юристів тощо.

У найбільш загальному вигляді визначити типову технологію соціальної роботи з особливим контингентом можна таким чином: вивчити й діагностувати ситуацію клієнта, розробити план вирішення проблеми, узгодити його з клієнтом, реалізувати адекватні заходи, оцінити їх результати.

Автори технології надання соціальних послуг випускникам професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Н. Комарова, А. Зінченко, Н. Романова допомагають випускникам адаптуватись до нових умов життя, які суттєво відрізняються від умов життя в державній установі, де вони проживали раніше. Ця технологія спрямована на виконання таких завдань: допомагати випускникам розібратися з основами законодавства України, які стосуються забезпечення їхніх прав, виконання громадських обов'язків, з урахуванням інтересів і потреб колишніх дітей-сиріт; надавати знання щодо механізмів застосування цих прав; сприяти діяльності державних органів і громадських організацій щодо реалізації їхніх функцій стосовно практичного вирішення соціальних проблем зазначеної категорії молоді; переконувати молодих людей у необхідності активних дій щодо адаптації до нових умов життя, доводити їх ефективність, показувати шляхи й механізми цієї діяльності; визначати основні соціальні проблеми, що виникають у людей цієї

категорії; здійснювати соціально-психологічне консультування з проблем міжособистісних стосунків; проводити роботу з родичами молоді цієї соціальної групи щодо соціально-психологічних проблем, які очікують клієнтів після закінчення освітніх закладів.

Технологія соціальної допомоги для цієї соціальної групи включає такі етапи: особисте знайомство, встановлення контакту, який завершується розробкою плану соціального супроводу клієнта; безпосередня реалізація втручання – реалізація соціального супроводу клієнта; підсумковий – припинення надання соціальної допомоги й оціночних заходів.

У межах технології соціальний працівник виконує набір дій: оцінювальну, допоміжну, організаційну, освітньо-виховну, консультативну, посередницьку, координаційну, адвокатську, адміністративну та аналітичну. Як зазначають автори технології, на підставі аналізу результатів соціального супроводу робиться висновок про його припинення або доцільність продовження ще на певний термін. Припинення може бути здійснено як у разі досягнення очікуваних результатів, так і в разі невиконання умов угоди клієнтом [7, с. 45].

При формуванні індивідуального плану роботи з отримувачем послуг у соціальному гуртожитку для сиріт необхідно враховувати такі напрями життєдіяльності: підтримка здоров'я, лікування, дотримання здорового (безпечного) способу життя; ведення домашнього господарства; формування бюджету; освіта, додаткове навчання, розвиток здібностей; забезпечення гарантованими пільгами, виплатами; працевлаштування, забезпечення житлом; організація змістовного дозвілля; розвиток особистості, вироблення навичок виконання соціальних ролей; встановлення та підтримка відносин із соціальним оточенням. Кожен наступний індивідуальний план роботи з отримувачем послуг складається з урахуванням рівня досягнення цілей попереднього плану, визначення нових потреб, підсумкового звіту [5, с. 16].

Як технологізацію можна також розглядати комплексну виховну роботу зі студентською молоддю у вищих закладах освіти, запропоновану колективом авторів одного з ВНЗ Одеси, за загальною редакцією Т. Осипової. Комплекс пропонованих заходів включає такі види виховання: національне; моральне; громадянське та правове; екологічне; статеве; розумове та інтелектуальне; трудове; економічне; фізичне; естетичне; емоційне тощо [2].

Базуючись на результатах проведеного нами дослідження, пропонуємо інклюзивну модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах (рис. 2), що дасть можливість своєчасно адаптувати молодь із різних специфічних соціальних груп до навчання у ВНЗ, під час і після завершення навчання в них.

Рис. 2. Модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах

В основу моделі покладено адаптацію, соціалізацію та комплексний соціальний супровід студентів-сиріт у вищих навчальних закладах у контексті інклюзивного навчання. Відповідно до кожного періоду сформовано блоки функціональних завдань: юридичного й економічного консультування, психологічної допомоги, інформаційного насичення з боку студентських профспілок та органів самоврядування. Під час першого адаптаційного періоду студент-сирота стає учасником соціальної взаємодії, включаючись у нові для себе соціальні відносини. У другий період студент-сирота переходить зазвичай тоді, коли він успішно адаптувався до нових умов навчання, проживання, не має академічних заборгованостей, а тому може розпочинати новий навчальний рік та наступний період у своєму житті. Під час третього періоду, який відповідає останньому курсу навчання у ВНЗ, відбувається підготовка до виходу з ВНЗ.

У моделі відображено роль кожного з агентів соціалізації, значущих у модельних періодах; відзначено, що соціальна взаємодія агентів створює умови для подолання своєрідної соціальної ексклюзії й організації діяльності в контексті інклюзивного навчання.

Використання запропонованої моделі створює умови для ефективного та системного ціннісно-нормативного орієнтування студента-сироти впродовж усього навчання [9, с. 14].

Висновки. Таким чином, у результаті аналізу наукових джерел розкрито загальну картину наукового забезпечення інклюзивної освіти у навчальних закладах, виявлено технологічне наповнення інклюзивних програм, виділено галузі науки, які надають найбільш значущу підтримку клієнтському контингенту. Відповідно, можна зазначити, що наявний арсенал близьких галузей науки, таких як: педагогічні, психологічні; економічні, історичні, медичні, юридичні, біологічні, фізичного виховання та спорту, державного управління. Внесок саме соціологів у розвиток вітчизняної інклюзивної освіти є початковим, проте накреслились перспективні напрями дослідження специфічних соціальних груп та їх членів.

Визначено наявний внесок вітчизняної соціології в технологічне забезпечення інклюзивного навчання, інтерес до якого галузевих соціологій в Україні, зростає.

Вирішено також наукові завдання, які полягали в дослідженні різновидів технологій інклюзивного навчання в навчальних закладах різних типів; визначенні технологічного наповнення інклюзивних програм у вітчизняних навчальних закладах (соціальна реабілітація, прогнозування, соціальне проектування, моделювання). Загалом подальший розвиток інклюзивних програм, їх громадське обговорення та поетапне впровадження в освітню діяльність навчальних закладів є запорукою подолання соціальної ексклюзії, критерієм успішної інтеграції, включеності в основні сфери діяльності.

Список використаної літератури

1. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : навч. посіб. для соц. пед. та соц. психол. освіт. закл. / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університетська книга, 2009. – 346 с.
2. Виховна робота зі студентською молоддю : навч. посіб. / за ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – 286 с.
3. Індивідуальне планування в соціальній роботі: інструкція щодо надання соціальних послуг у соціальному гуртожитку / авт.-упоряд. Ю. Пилипас, Ю. Чорна ; МГО “Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров’я”. – Київ : Телесик, 2012. – 68 с.
4. Інноваційні моделі соціальних послуг : проекти Українського фонду соціальних інвестицій : в 2 т. / за ред. Н. М. Шкуратової. – Київ : ЛДЛ, 2007. – Т. 2. – 159 с.
5. Інноваційні моделі соціальних послуг: проекти Українського фонду соціальних інвестицій : в 2 т. / за ред. Н. В. Кабаченко. – Київ : ВІПОЛ, 2006. – Т. 1. – 320 с.
6. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / авт.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін. ; за заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петровича. – Київ : Фенікс, 2007. – 528 с.
7. Кузьмін В. В. Соціалізація сиріт у вищих навчальних закладах України: соціотехнологічний аспект : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / В. В. Кузьмін ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2013. – 20 с.
8. Модель соціальної підтримки молоді з уразливих соціальних груп : метод. посіб. з надання послуг молоді / Н. М. Комарова, А. Г. Зінченко, Н. Ф. Романова та ін. – Київ : Грандіс-Груп, 2006. – Ч. 2. – 105 с.
9. Розбудова навичок самостійного життя і сприяння зайнятості для випускників професійно-технічних навчальних закладів – колишніх вихованців інтернатних

установ для дітей-сиріт : навч. посіб. / О. В. Білецька, М. М. Гишак, О. В. Ельников, О. Д. Шевчук. – Київ : Грандіс-Груп, 2006. – 88 с.

10. Розвиток життєвих навичок : навч.-метод. посіб. для роботи із старшокласниками і випускниками інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / МГО “Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров’я” ; [Л. Дума, Р. Краплич, К. Сіллевіс та ін.] ; за заг. ред. І. Зверєвої ; керів. групи авт.-упоряд. Л. Дума. – Київ : ФОП Шарко, 2011. – 160 с.

11. Скідін О. Л. Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій / О. Л. Скідін. – Запоріжжя : ЗДУ, 2000. – 292 с.

12. Соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа : посібник до тренінгового курсу з підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді : в 3 ч. – Київ : Держсоцслужба, 2008. – Ч. 1. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2014.

Кузьмин В. В., Городько М. О. Научно-практическое обеспечение инклюзивного образования в Украине

В статье раскрыта общая картина научно-практического обеспечения инклюзивного образования в учебных заведениях, выявлено технологическое наполнение инклюзивных программ. В частности, решены важные научные задачи: проанализированы отрасли науки, в которых исследуются аспекты технологий инклюзивного обучения в учебных заведениях различных типов; определен вклад отечественной социологии в технологическое обеспечение инклюзивного обучения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, программа, социальная технология.

Kuzmin V., Gorodko M. Scientific and Practical Providing of Inclusive Education in Ukraine

The article revealed a General picture of the scientific-practical implementation of inclusive education in schools identified technological content of inclusive programs. In particular solved important scientific objectives: the analyzed branch of science that investigates aspects of technology inclusive education in educational institutions of various types; defined contribution Russian sociology in technological support inclusive education.

Relevance of the article is to highlight the overall picture of of scientific provision inclusive education in educational establishments, identifying certain aspects of the technological content of inclusive programs, allocation of branches of science which have the most significant support to socialization of a specific contingent pupils and students.

A result of analysis of scientific sources uncovered an overall picture of scientific provision inclusive education in educational establishments, identifies technological content of inclusive programs, selected branch of science which have the most significant support to customer contingent.

Accordingly, it may be noted that the existing arsenal as close branches of science: pedagogical, psychological; economic, historical, medical, legal, biological, physical education, public administration. The sociologist’s contribution the development of of national inclusive education is the initial, but were outlined promising directions on the Exploration of specific social groups and their members.

Determined contribution to the national sociology of technological support of inclusive education, which over the years is gaining scientific interest among sociologists industry in Ukraine.

Resolved also scientific tasks consisted in research the varieties of technologies inclusive education in educational establishments of various types; identified the most common technological content of inclusive programs in the educational institutions - social rehabilitation, forecasting, social engineering, modeling. In general, the further development of inclusive programs, their public discussion and the phased introduction of educational activities in educational institutions is the key to overcoming social exclusion, is the criterion for successful integration, inclusion in major areas activity.

Key words: inclusive education, a program of social technology.